

СЕМЕЙСТВОТО НА БЪЛГАРИТЕ МЮСЮЛМАНИ В СРЕДНИТЕ РОДОПИ – ИСТОРИЧЕСКИ И ЕТНОКУЛТУРНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Пламен Славов

Анотация: В течение на продължилото пет века османско-ислямско въздействие върху българската народност се проявяват онези механизми, които позволяват на българския народ да съхрани своите същностни черти и характеристики. Християнството се оказва преследвана, подлагана на дискриминация религия. Османската държава по пътя на ислямизацията се стреми да реши редица важни за нея проблеми на Балканския полуостров.

Специализираните изследвания за Средните Родопи констатираат религиозна синкретичност и конфесионална раздвоеност сред ислямизираните българи. Религиозната асимилация не успява да унищожжи етническото самосъзнание на българското население в този регион. Ето защо етническите характеристики, независимо от изключително трудната ситуация, продължават да съществуват и да се развиват.

Процесът на асимилация се осъществява в голяма степен чрез ислямизацията на семейството, в което протича взаимодействие между традиционните устои на етническото самосъзнание и религиозните елементи с ислямско съдържание и характер. Конфесионалният компонент не успява да измести етническите, битовите и другите елементи, характеризиращи етническата принадлежност на българите мюсюлмани към българския народ.

Ключови думи: християнство, ислям, семейство на българи мюсюлмани, Средни Родопи, религиозна асимилация, ислямизация, религиозен синкретизъм, българска народност, етническо самосъзнание, конфесионален компонент

Османската експанзия на Балканския полуостров и зависимостта на България от Османската империя, продължила около пет века, е трагичен период в историята на българския народ. Нанесен е сериозен удар на държавното, социално-икономическото, политическото и културното развитие на българското общество.¹

¹ *История на България*, Том 4, 5. София 1983, 1985.

Губи своята независимост и Българската православна църква. От края на XIV в. тя е подчинена на Константинополската патриаршия. По време на своята зависимост на нея ѝ се налага да оказва съпротива срещу съюза на гръцкото духовенство с османската власт. Загубата на автокефалност от Българската православна църква довежда и до това, че християнството се оказва в положение на преследвана, дискриминирана религия. Раз-

рушават се материалните основи на църковния и религиозния живот на българския народ – манастирите и православните храмове. По този начин съществено се забавя и деформира развитието на българската култура, негативни са последиците за духовния и нравствения живот на българското общество.

Християнските духовници – от свещениците в селата и градовете до митрополитите и патриарха, не могат да защитят своето паство от ислямизация.² По-точно, те само до известна степен се оказват препятствие, бариера за спиране на целенасочената религиозна асимилация и ерозиране устоите на българската народност.³

Османската държава се стреми по пътя на ислямизацията да реши редица важни за нея проблеми. На Балканския полуостров живее население, отдавна изповядващо християнството, с култура, изцяло проникната от неговата идеология. Ето защо утвърждаването на османската власт на Балканите е свързано с максимално количествено увеличаване на ислямския елемент в тези земи. Затова ислямизацията е не по-малко пагубна за българската и всички други балкански народности от военните завоевания. Новата власт се стреми чрез налагане на исляма да размие светогледните устои на българската народност и да облекчи значително нейната етническа асимилация.

В османската държава отношението към християнското население и неговата църква, както и общественото устройство като цяло, се основават върху политическите интереси на империята и върху принципите на исляма към друговерците. В Османската империя основа за юридическата класификация на населението е разделянето по религиозен признак.

² П. ПЕТРОВ, *Съдбоносни векове за българската народност*, София 1975, 46 – 57; *История на България*, Том 4, 64.

³ Хр. ГАНДЕВ, *Българската народност през XV век. Демографско и етнографско изследване*, София 1989, 153 – 162.

С утвърждаването на институтите и органите на османската държавна власт в българските земи е създаден режим на религиозно-народностна дискриминация към покореното немюсюлманско население. Тази дискриминация съпътства проявите на все по-тежка феодална експлоатация и политически гнет. През периода на османското владичество българите са подложени на жестока социална, религиозна, етническа и културна дискриминация. Проповядваната от ислямската власт религиозна нетърпимост към народите, изповядващи друга религия, както и теорията за превъзходството на мюсюлманите над покорените народи, се реализират на практика от представителите на османската феодална аристокрация. Освен това, религиозно-етническата дискриминация се явява средство, чрез което османската феодална власт държи в подчинение населението на завладените страни.

Религиозно-етническата дискриминация, неразривно свързана с тежкия режим на социално-икономическа експлоатация и политически гнет, в продължение на столетия ограничава и забавя развитието на българския народ. Това отношение обрича немюсюлманската рая на оскърбления и посегателства върху човешкото достойнство, живота, личната и семейната чест, ограничаване на религиозната свобода и насилствена ислямизация. На този унизителен, дискриминационен, безправен режим българският народ в продължение на векове се противопоставя упорито. Въпреки целенасочената асимилация, той успява да съхрани своята народностна и национална самобитност и култура.⁴

Представителите на властта богослови насаждат нетърпимост към хората с друга вяра като истина, дадена от Аллах веднъж и завинаги: „О, вие, които вярвате, сражавайте се с отричащите, които са ви наблизко, и нека намерят твърдост у вас! И знайте, че Аллах е

⁴ *История на България*, Том 4, 259 – 352, Том 5, 285 – 304, 405 – 485.

с богобоязливите!“ (Коран, 9 : 123). На тази основа, поддържана от текстове в Свещения Коран, османските завоеватели водят своите войни против християнските народи на Балканския полуостров, възприемайки ги не само като справедливи, а и като свещени.

Джихад, като война за вярата, е и източник за материални блага на завоевателите. Учението за джихад възниква при ранния ислям в Арабия и е детайлно разработено през периода на завоевателните войни на Арабския халифат. Словото на Корана за борбата с неверниците и райското блаженство, очакващо падналите в битка, трябва да предизвика религиозно въодушевление, без което са немислими успехите на мюсюлманското оръжие.⁵

Тези черти и особености на завоевателната османска политика се реализират във всекидневната практика чрез принудителна или доброволна ислямизация на населението да се промени неговия етноконфесионален характер. По такъв начин част от българите православни християни в Средните Родопи под натиск оформят общността на българите мюсюлмани. Конфесионалният елемент изменя своя характер постепенно и мъчително. Заедно с това ислямската експанзия предполага и промяна в характера на етническото самосъзнание и преди всичко на езика и културно-битовите особености.

Историческите причини и източници за влияние на исляма върху различни сфери на обществения живот се коренят в политиката на неговото насаждане, осъществявана от Османската империя при завладяването на Балканския полуостров и българските земи⁶. Този курс има статут на държавна политика и се

обезпечава с всички средства за въздействие и натиск. Налагането на исляма е основата за следващата крачка – етническа асимилация и тюркизация на населението. На българите по рождение, приели исляма, им се вмения като задължение да провеждат курса на ислямизация с цел размиване на религиозния елемент.

Османската империя от началото на XVII в. много често е раздирана от вътрешни противоречия (социални, политически, военни, религиозни), по време на които и след това интензитетът на религиозна и етническа асимилация и дискриминация нараства⁷.

Като цяло османската държава последователно, целенасочено и постоянно реализира политика не само на икономическа и политическа дискриминация, но и на религиозно и етническо обезличаване на българския народ.⁸

Характерна особеност на идеологическата система на исляма е, че тя се проявява като тотална, като синтез на догматика, право, морал и етика, философия и традиция. Разпространяването на исляма на Балканския полуостров се осъществява едновременно със сложните процеси на взаимодействие и противопоставяне между две различни светогледни системи – мюсюлманството на завоевателите и християнството на балканското население. Известно е, че във всяка религия богословската доктрина и църковният култ се пречупват през призмата на народните вярвания и битовите традиции, като приемат специфични, конкретни форми. В тях се преплитат архаични, езически религиозни представи и

⁷ *Родопите в българската история*, София 1974, 76 – 83.

⁸ А. Примовски, *Бит и култура на родопските българи. Материална култура*, София 1973, 17 – 25; А. Желязкова, *Разпространение на исляма в западно-балканските земи под османска власт XV – XVIII век*, София 1990, 36 – 38; К. Василев, *Родопските българи мохамедани*, Пловдив 1961, 91 – 156; С. Шишков, *Избрани произведения*, Пловдив 1965, 206 – 218; Ф. Чуренев, *Извънрелигиозните претенции на исляма сред българите в Родопите*, *Философска мисъл*, 2 (1976), 101 – 108.

⁵ В. Бартольд, *Сочинения*, Том 6. Работы по истории ислама и Арабского халифата. Москва 1966, 400 – 402.

⁶ *Османски извори за ислямизационните процеси на Балканите (XVI – XIX в.)*, София 1990; П. Петров, *Съдбоносни векове за българската народност*, 62 – 121; *По следите на насието: Документи и материали за налагане на исляма* (съставител П. Петров), Том 1, София 1987, Том 2, София 1988.

обряди, които образуват сложен синкретичен комплекс, проявяващ се преди всичко в народните религиозни представи и система от обряди. Различието между православно християнство и масовото религиозно съзнание, съхраняващо обичаи и суеверия с езически произход, е известно като православно езичество или битово православие.

По подобен начин се различава народният ислям от систематизираното учение на мюсюлманските богослови. Ислямът като монотеистична религия не допуска преклонение пред друг Бог, освен Аллах. С този догмат на исляма мюсюлманските богослови утвърждават неговия абсолютен монотеизъм.⁹ Но под влияние на древни политеистични традиции в исляма се формира и „култ към светиите“, неприемлив от гледна точка на неговото ортодоксално учение, проповядвано и поддържано от теолозите. Масовият ислям не унищожава много чужди за него идеи и обичаи, а ги приспособява, давайки им ново тълкуване. Това се явява особен вид асимилация от исляма на чужд за него религиозен материал. В резултат на този процес възникват светини, общи за неправовърни и мюсюлмани.¹⁰

По този начин протича през първите векове разпространението на исляма в балканските владения на Османската империя. На взаимодействието между християнството и исляма на Балканите съдейства и православно езически синкретичен комплекс, формиран по пътя на продължителен синтез на славянски и тюркски дохристиянски вярвания с християнските догми, идеи и култ.

За очертаване особеностите на религиозната асимилация и механизмите за съпротива срещу нея съществен интерес представляват Средните Родопи. Тук коренното българско население, подложено на ислямизация, съхранява родния език. Този фактор, способстващ

⁹ И. Гольдциер, *Култ святых в исламе (Мухаммеданские эскизы)*, Москва 1938, 3.

¹⁰ И. Гольдциер, *Култ святых в исламе (Мухаммеданские эскизы)*, 67.

за съхраняване на образа на живот и култура при българите, превръща региона в своеобразен феномен, позволяващ задълбочено да се разглеждат взаимодействията между религии, етноси и култури. Днес е от съществено значение анализът на тези процеси на етноконфесионално и семейно равнище.

Ислямизацията на населението в планинските райони започва значително по-късно и има свои правила, форми и основания, определящи нейната специфика и отличаващи я от ислямизацията на градското население. По-късното проникване на исляма в селата се обуславя от свои обективни предпоставки. Селските структури в Средните Родопи се характеризират с известна затвореност, трудно поддаваща се на външно влияние. В затворените селски общини съществува далеч по-устойчива традиция за спазване на обичайното право и религиозно-битовата обрядност, за съхраняване на наследената през вековете система от морални ценности. Ислямът сред българите от Средните Родопи има своя специфика, своя логика на развитие и промени, едновременно отразява и тенденции в социално-икономическите и конфесионалните отношения на българските земи.

Специализираните изследвания за исляма в България и Средните Родопи констатира две особености на религиозността при ислямизираните българи: първата – нейният синкретичен характер, втората – конфесионална раздвоеност.¹¹ Ето защо е обоснован изводът, че ислямизацията не съумява напълно да откъсне асимилираното население от традиционната религиозност, типична за българския народ.¹²

¹¹ Н. Дамянов, *Средновековните некрополи в Средните Родопи, Музеи и паметници на културата*, 4, 1986, 23 – 28; С. Шишков, *Избрани произведения*, 285 – 383; С. Шишков, *Родопските помаци и следи от християнството в техния бит*, София 1931; Ф. Чуренев, *Същност и особености на исляма сред българите в Родопите*, Смолян 1977.

¹² С. Шишков, *Животът в Средна Родопи*, Пловдив 1886; С. Шишков, *Помациите в трите български области: Тракия, Македония и Мизия*, Първа част. Пловдив 1914.

Едни от най-интересните резултати на целенасочените исторически, археологически и етнологички проучвания през последните десетилетия в България доказват съществуването на криптохристиянство сред ислямизираните българи. От поколение на поколение тайно се предават християнски реликви, съчетават се елементи на исляма с елементи на християнството и езичеството, с особености на местния бит, обичаи и традиции.¹³

Коренното българско население, принуждавано от османския обществен ред да приема исляма, създава своеобразен преход между исляма и християнството: от криптохристиянството до съхраняването на повече или по-малко многочислени елементи от християнската празнична обрядна система в бита и поведението на обрънатите в новата вяра. В същото време ортодоксалният ислям се стреми към пълно изкореняване на остатъците от християнското минало в бита и вярванията на новите мюсюлмани. Редица фетви им определят тежки наказания за извършване на християнски обряди и за говорене на български език.

Сред християнското население на Средните Родопи битуват трайни езически обичаи, обряди, нрави и традиции, против които мюсюлманското духовенство също насочва своя удар, но без особени успехи. Езическите елементи във всекидневието и религиозността на родопчаните демонстрират съпротива и устойчивост на исляма, както дотогава и на християнството. Точна разграничителна линия между езическите, християнските и ислямските елементи в религиозността и бита на ислямизираните българи е невъзможна, защото границата между тях е относителна и подвижна. Така значително количество елементи на старата езическа и християнска

¹³ Н. Дамянов, Средновековните некрополи в Средните Родопи; *Проблеми на развитието на българската народност и нация*, София 1988; С. Димитров, Скрытото християнство и ислямизационните процеси в османската държава, *Исторически преглед*, 3 (1987), 18 – 33.

система се съхраняват и модифицират в специфичен конфесионално – битов конгломерат, характерен за българското население до наши дни.¹⁴

На семейството и семейните отношения принадлежи важна роля в живота на обществото. Тя се проявява във всички сфери на човешката дейност и притежава широк социален диапазон. Стремехът на българите в Средните Родопи да се съхранят своята културно-битова и народна самобитност довежда до известен консерватизъм в народния и семейния бит и култура, които съществуват в продължение на целия период на османското владичество. Езикът, религията, древните вярвания, традициите в бита, родовете и семейните отношения, обичаите, нормите на поведение в устното народно творчество се съхраняват по възможност в неизменен вид, за да се подчертае принадлежността към българската народност.

Официалната османска идеология, политика и практика, постоянно се стремят да противопоставят мюсюлманската част от българското население на християнската. Това е предпоставка за разрушаване на техните исторически връзки и обща родова памет, на тяхното общо етническо и национално самосъзнание. Унищожавайки съществуващата родова и народна памет, завоевателите се стремят към формиране на нова, но без особен успех.

Основа на ислямските възгледи за брака, семейството и семейния бит е строгото спазване принципите на мюсюлманската догматика, право и етика, заложені преди всичко в Свещеното Писание на мюсюлманите. Свещеният Коран отделя голямо внимание на брака и семейния бит. На тях са посветени много аяти, регламентиращи основните принципи на семейния живот. Сунната също регулира взаимоотношенията между членовете на рода и семейството в качеството на свещена традиция

¹⁴ Ф. Чуренев, *Същност и особености на исляма сред българите в Родопите*, 5 – 17.

и морални предписания, за разбиране смисъла на Свещеното Писание.

Процесът на асимилация се осъществява в значителна степен чрез ислямизация на семейството. Именно в него се реализира взаимодействието между елементите на традиционните етнически устои на самосъзнанието и религиозните компоненти с ислямско съдържание и характер. Приликите в семейните обичаи на българите, мюсюлмани и християни, не се обясняват със случайни съвпадения или аналогии, доколкото случайни елементи не могат да станат структура, не могат да се свеждат само до ритуални моменти. Важно е да се отбележи, че процесът на етногенезис на българската нация протича в условия на битови и културни връзки между християни и мюсюлмани.

Религиозната асимилация деформира етническото самосъзнание, но не успява да го унищожи. За значителна част от българското население в Средните Родопи големи промени протичат само в религиозното съзнание и затова етническите характеристики, независимо от извънредно трудната ситуация, продължават да съществуват и да се развиват.

В продължение на този близо петвековен период християнството играе роля не само на етнодиференциращ, но и на етноинтегриращ фактор за българската народност и нация. Чуждата религия на османските завоеватели изпълнява противоположна, етнодеинтегрираща функция. Всичко това обективно обуславя съществуването на взаимовръзки и взаимозависимости между религиозния и етническият проблем.

THE FAMILY OF THE BULGARIAN MUSLIMS IN THE MIDDLE RHODOPE – HISTORICAL AND ETHNOCULTURAL CHARACTERISTICS

Plamen Slavov

Abstract: Bulgarian family as the most important structural component of the ethnic community over a long historical period is subjected to deliberate (with state-administrative, economic, ideological and other means) impacts of Ottoman conquerors. In this policy Islam acts as an instrument to help the conquerors to seeking to modify the image of people's life, its traditions and customs, its moral orientations. Throughout the five centuries-long Ottoman-Islamic influence on Bulgarian ethnos those mechanisms that enable the Bulgarians to preserve their essential features and characteristics are manifested. The religious assimilation deforms the ethnic identity but fails to destroy it. Therefore for many Bulgarians in the region of the Middle Rhodopes major changes occur only in the religious consciousness, and the ethnic characteristics, despite a very difficult situation continue to exist and thrive. Although it appears to be an important factor in the historical formation of the ethno confessional group of Bulgarian Muslims, the confessional component itself cannot displace the ethnic, household and other elements characterizing its Bulgarian ethnic identity.

Keywords: Christianity, Islam, Bulgarian Muslims, Bulgarian family, Middle Rhodopes, Ottoman conquerors, Ottoman-Islamic influence, ethnic identity, religious assimilation